

Construirea identității la ucrainenii sătmăreni

Liuba Irina Horvat

Alina Nogradi

Perspectiva de abordare a fenomenului identitar, în cazul de față, pornește de la un caz particular de teren – comunitățile ucrainenilor din județul Satu Mare, create printr-un proces formațional încă activ, dezvoltat în special după cel de-al II-lea război mondial, circulația migratorie având loc din regiunea Maramureșului (satele compacte de ucrainenii de pe Valea Ruscovei în special) înspre câmpia sătmăreană a Someșului. Acest caz particular se situează la nivelul meso-social (de grup), demersul nostru urmărind nu numai o micro-analiză, ci și un nivel general de înțelegere a identității etnice ca un produs social, construit prin două modalități fundamentale-discurs identitar și practici socio-cutumiare prin raportare la "celălalt".

1. Construirea discursivă a identității etnice

Înțelegem prin "construire discursivă" producerea unor acte declarative de (auto-) identificare etnică, în contextul conștientizării alterității sociale. Dimensiunile acestui proces pot fi reperate sub trei aspecte: distanța etnică (de o fluctuație accentuată în cazul circulației migraționale), imaginile diferenței și etno-nimia.

Distanța etnică nu constituie doar o circumstanțiere în termeni spațiali a alterității (V. Mihăilescu, 1999), ci și o conștientizare în termeni sociali a posibilității interacționale a unor grupuri etnice care trăiesc "în vecinătate". Cu alte cuvinte, distanța etnică este, în primul rând, o distanță socială și apoi una teritorială.

În cazul grupurilor de etnici ucrainenii din satele sătmărene cercetate, aspectul cel mai interesant îl constituie fluctuațiile acestei distanțe în funcție de schimbarea "vecinătăților" etnice prin migrare și modul în care acest fapt se reflectă în ocuparea teritoriului.

Constatăm că există o relație specială între: circumscrierea teritoriului/distanța etno-socială/forța actului declarativ identitar.

Ex. 1: Pe Valea Ruscovei, în Maramureș, satele ucrainene sunt locuite aproape în totalitate de ucrainenii și sunt relativ apropiate unele de altele. Vecinătatea etnică a fiecărui sat luat în parte nu este o provocare din punctul de vedere al alterității: "celălalt", cel de lângă noi, este "naș ucrainean". Teritoriul circumscriș de o comunitate rurală ucraineană în Maramureș nu necesită o strictă delimitare socială, nu este un "cerc" care să acutizeze problema lui "până aici sunt eu, dincolo este altul". Contextul permite ca forța declarațiilor identitare să fie mai puțin intensă decât în cazul ucrainenilor din Satu Mare.

Ex. 2: În majoritatea satelor sătmărene, prin raportul autohton/migrator, ucrainenii decupează doar parțial un teritoriu care aparține altor grupuri etnice – deci, centralitatea este dreptul celor care s-au sedentarizat anterior (românii și maghiarii) – care au construit teritoriul rural respectiv prin juxtapunere; ucrainenii au efectuat propriile delimitări prin "suprapunere", ceea ce-i situează într-o postură socială de "nou-venit" marginal, posibil factor care să dezechilibreze situația anterioară. Această tensiune provoacă o mai acută trasare reciprocă a "limitelor" etno-sociale și – din punctul de vedere al ucrainenilor – construirea unui teritoriu social relativ închis, aproape circulatoriu. Distanța spațială reală este mai mică și, invers proporțional, distanța etno-socială este mai mare, declarațiile de identificare mai agresive.

Imaginile diferenței sau mărcile discursive ale diferențierii reflectă această "agresivizare" a actelor declarative. Celălalt – român, maghiar sau țigăn – este conotat negativ sau pozitiv, în funcție de compatibilități la nivel psiho-social, cultural etc: distanța etno-socială față de români este cea mai mică, imaginea este pozitivă datorită similitudinilor între practicile cutumiare, atitudinea socială față de străin (exocentrică), strategiile economice, etc. Din punctul de vedere al celuilalt (român, maghiar), mărcile de

diferențiere constau în: alteritate lingvistică (vorbesc o limbă pe care nu o înțeleg și care nu este legitimă într-un mediu lingvistic în care limba sedentarelor este și trebuie să rămână expresia "puterii etnice"); particularitățile cutumiare sunt conotate negativ: de exemplu, celebrarea sărbătorilor religioase pe stil vechi, specificul costumului de nuntă, etc; strategiile economice – "bogăția" – mai active și adaptate la fenomenele actuale constituie prilejul creării unei alte imagini a distanței.

Etonimia. O altă fluctuație discursivă corelată migrării se referă la modificările semantice la nivelul etno-nimului: "ruski" începe să fie utilizat în interiorul grupului etnic în locul endo-etno-nimului "ucrainți", datorită faptului că românii și maghiarii cu care conviețuiesc nu fac o diferență semantică și nici etnică între "ruși" și "ucraineni", numindu-i "ruski". Ucrainenii au adoptat intern doar parțial acest denominativ etnic, la nivelul uzanței, în schimb la nivel semantic cunosc și declară (în cadrul interviurilor) diferența rus-ucrainean, precizând că nici românii, nici maghiarii nu o înțeleg. Aceste deplasări semantice la nivelul construirii discursive a etnonimiei (endo- sau exo-) sunt corelate parțial unei duble referințe etno-teritoriale la nivel macro (al naționalității): o referință endo- naționalitatea ucraineană din teritoriul vecin al țării-mame, așadar sunt minoritari ucraineni și aparțin, din punct de vedere etnic, naționalității ucrainene, nu sunt ruși; dar pentru vecinii lor sunt ruși, pentru că îi încadrează lumii slave în general, pentru că vorbesc o limbă slavă, pentru că, în linii generale, îi încadrează în alteritatea vecină a granițelor lor naționale (referința exo).

2. Practici socio-cutumiare ale identității etnice

Ca și discursul identitar, practicile socio-cutumiare care procesează identitatea cunosc fluctuații și mutații corelate fenomenului migrator și situării într-un nou etno-eco-mediu. Ne referim la practicile legate de vecinătate (ca unitate micro-socială, întrajutorarea în muncă), organizarea socială a relațiilor de grup și familiale, strategii economice, practici cutumiare legate de familie, de sărbătorile religioase, de muncile de peste an etc.

Aceste practici constituie aspectele concrete ale procesului de re-construire a identității sociale și etnice (L. Turgeon, J. Letourneau, 1997; M. Martiniello, 1995) într-un nou mediu, într-o nouă alteritate, în urma migrării. Ideea principală a discuției asupra rolului acestor practici în fenomenul identitar este aceea că ele sunt elemente permanent active, dinamice, ale creării identității, care reactualizează tot timpul răspunsul la întrebarea "cine suntem noi?" în funcție de schimbările exterioare grupului, așadar ele însele în continuă schimbare. De aceea, fenomenul migrației este, în cazul de față, esențial pentru înțelegerea acestei "dinamici identitare".

Contextul migrațional (A. Tarrus, G. Marotel, M. Peraldi, 1994, 64, p. 86-90). Unul din principalele resorturi contextuale ale "migrației" de după al doilea război mondial – până în prezent – este *bașa economică a nivelului de trai*, raportată la următoarele aspecte: satele ucrainene din Maramureș, din care au venit, sunt sate de munte, așezate pe văi înguste, de tip risipit sau răsfirat de vale, cu terenuri agricole insuficiente pentru a asigura resursele de hrană necesare familiilor cu un număr mare de copii (7-11 copii). Fertilitatea terenurilor arabile fiind scăzută, iar acestea insuficiente spre a fi împărțite tuturor copiilor, mulți etnici ucraineni au preferat zonele fertile din Câmpia sătmăreană.

Un alt motiv al migrațiilor a fost, în special în perioada comunistă, *lipsa unor centre industriale apropiate*, singurele posibile locuri de muncă fiind în minele de la Borșa și Baia Borșa, la defrișările forestiere ("butinăritul") sau muncile sezoniere la distanțe mari, pentru procurarea cerealelor necesare (în Bărağan, în special). Astfel se poate explica preferința pentru sate apropiate de orașul Satu Mare, ca centru urban care putea să le ofere locuri de muncă mai bine plătite și școli pentru educarea copiilor.

Amplasarea fenomenului, chiar și în zilele noastre, se explică și prin *crearea unui "pattern" comportamental social*: primii dintre membrii unei familii, așezați în Câmpia Sătmarului, cu rezultate economice imediat vizibile în creșterea nivelului de trai, au fost luați ca "model" pentru noi migrații.

Aspecte ale situării într-un nou eco-mediu. Primele urmări sesizabile ale locuirii într-un alt mediu geo-climatic sunt la *nivelul structurării teritoriului comunitar*. De la satele de munte, risipite sau răsfirate de-a lungul văii, s-a adoptat modul de organizare a spațiului rural caracteristic câmpiei someșene: geometric-adunat (model de influență germană în zonă) sau risipit de-a lungul șoselelor. Spre deosebire de satele de origine, care erau în majoritate locuite de ucraineni și organizate de ei, satele din Satu Mare în care au venit erau deja locuite de români și maghiari, ceea ce impunea respectarea unui model de

structurare a spațiului (unui model de teritorializare) deja existent, mai ales că – în mai multe cazuri – au fost cumpărate locuințe de la români sau maghiari.

Construirea de noi gospodării a trebuit de asemenea să respecte anumite constrângeri în acest sens: pe ulițe deja trasate – deci respectând schema deja formată (prin sedentarizarea anterioară a celorlalți etnici) a teritoriului comunitar public – sau modelul comunist impus oficial (tipul "6" de casă). Există câteva excepții: case din scânduri late de brad sau stejar aduse din satele de origine și reconstruite (ex.: Mîcula). Un alt aspect vizibil este legat de materialele de construcție folosite la noile case: lemnul, din belșug găsit în zona muntoasă a Maramureșului, a constituit sute de ani suportul material care permitea respectarea regulilor tradiționale (specifice) de construire a unei case ucrainene (în sistem "blockbau", din scânduri late fasonate, îmbinate în cheutori de tip "căuc", "coadă de rândunică" sau "pană cu uluc"). În câmpie, datorită lipsei lemnului, dar și noilor influențe urbane, au fost folosite, ca materiale de construcție pentru noile case, cărămizile de lut ars sau nears ("voioagele"), "bolțarii", betonul (în locul pietrelor de râu, ca fundament), etc. *Teritoriul familial privat (gospodăria)* a suferit și el modificări: de la materialele folosite la împrejurimi (scândurile, în Maramureș), până la anexele gospodărești. Au fost împrumutate modele maghiare sau românești de anexe gospodărești (cotețe, hambare, etc.) și, în același timp, a fost păstrat "oborogul" (pentru depozitarea fânului). Schimbările din cadrul gospodăriei sunt corelate, în special, situării într-un nou eco-mediu, în legătură directă cu *strategiile de economie informală*: în Maramureș, creșterea animalelor (chiar și în sălașuri sezoniere pe pășunile montane) și păstoritul alpin pendulatoriu cu stână permanentă (fiecare "gazdă" având un munte) au determinat preponderența anumitor anexe gospodărești și un mod special de structurare a teritoriului. În zona de câmpie din Satu Mare, principala strategie economică informală este agricultura (cultivarea cerealelor), creșterea porcinelor sau viticultura, din acest motiv au apărut anexe precum hambarele pentru porumb sau cotețele de porci după modelul "gore-urilor" șvabești sau au fost înlocuite "căzile" pentru fermentarea merelor (pentru "horilcă") cu butoaie pentru păstrarea vinului.

Schimbarea eco-mediului este sesizabilă, la o analiză mai atentă, la *nivelul organizării sociale a vieții de familie*: datorită faptului că terenurile actuale sunt mai fertile și mai numeroase, se constată modificări în privința sistemului de împărțire a averii și modului de locuire. Chiar dacă natalitatea este mare, unul din factori fiind orientările religioase neo-protestante, averea familială care se împarte copiilor este mai mare, ceea ce permite ridicarea de noi locuințe mai spațioase într-un timp mai scurt. Astfel, în locul ocupării unei singure camere de către mai multe unități familiale, apare folosirea unor încăperi separate de fiecare familie în parte. *Cu alte cuvinte, de la o structură celulară a grupului domestic – la una unitară*. Existența altor tipuri de resurse naturale a provocat modificări la nivelul tipurilor de produse, ceea ce implică predominanța altor munci gospodărești cotidiene și o *altă împărțire a sarcinilor fiecărui membru din grupul domestic* (de ex., în Maramureș, practicarea păstoritului alpin presupunea ca, jumătate din an, o parte din bărbații familiei să lipsească de la activitățile cotidiene ale gospodăriei de bază, femeile preluând sarcinile lor; prezența unei mâini de lucru masculine pe tot timpul anului, în câmpie, și creșterea porcinelor în locul ovinelor, în gospodăria de bază, are ca rezultat o nouă împărțire a muncii cotidiene). Nu în ultimul rând, practicarea actuală a altor strategii economice (formale) are efecte la *nivelul practicilor cutumiare legate de muncile de peste an* (clăcile de toamnă, la culesul mălaiului sau al strugurilor, etc.) (M. Tivadar, 1998).

Schimbarea mediului etno-cultural și lingvistic original are legături cu schimbarea eco-mediului: în special prin faptul că, dacă în Maramureș teritoriul rural era construit în principal de etnicii ucraineni, în Satu Mare structurarea acestuia de către ucrainenii este doar parțială, ceea ce implică raporturi culturale mai intense cu alte etnii. Urmările sunt: bi- sau multilingvismul, transferuri culturale bi-direcționate, căsătorii mixte, adoptarea unor "pattern-uri" comportamentale străine (ale celuilalt), mai ales de către generația tânără: vechile gesturi rituale din cadrul ceremonialului nunții și costumul specific de nuntă au fost înlocuite cu altele adoptate și adaptate de la celelalte grupuri etnice vecine, sărbătorile religioase sunt puse în mod special sub semnul schimbării (de exemplu, practicile legate de Crăciun și colindat, împreună cu repertoriul de colinde aferent; practica stropitului de Paști, de influență maghiară, etc.).

În concluzie, această discuție reprezintă una dintre posibilitățile de abordare ale fenomenului identitar în cazul unui grup etnic minoritar care-și acutizează procesul și procedeele de construire a identității etnice, în raport cu schimbările formale (exterioare) prin migrare, reflectate în modificările interne ale modului de viață, sub aspectul discursului (ce se spune) și al practicilor socio-culturale (ce se face), ținând cont că principalul resort al acestor mutații este raportarea la celălalt.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Mihăilescu, Vintilă, *Fascinația diferenței*, București, 1999.
- Tivadar, Mihai, *Etnologia*, Ujgorod, 1998.
- Martiniello, Marco, *L'ethnicité dans les sciences sociales contemporaines*, Paris, 1995.
- Turgeon Laurer, Letourneau Jocelyn (ss. la dir.), *Les espaces de l'identité*, Laval, 1997.
- Tarrius Alain, Marotel Genevieve, Peraldi Michel, *Migration et citoyenneté. L'approche de la ville par la mobilité*, en *Les Annales de la recherche urbaine*, no. 64, p. 86-90, IX, 1994.
- *** *La circulation migratoire. Bilan des travaux*, en *Migrations études*, Paris, no. 84, dec. 1998.

La construction de l'identité chez les Ukrainiens de Satu Mare**Résumé**

Le papier met en lumière les mécanismes externes et internes de la construction de l'identité chez les Ukrainiens de Satu Mare, en faisant attention sur le discours identitaire et sur les pratiques de produire la distance sociale: la distance ethnique, les images de la différence, l'ethnonimie, la migration et les changements concernant le mode de vie dans un nouveau voisinage.